

836.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ ప్రచురణము. సంఖ్య రర.

శ్రీరస్తు.

కవిజనోజ్జీవని-చమన్యలు.

కోటి-శ్రీరాయరఘునాథ తొండమాన్ మహీపాలుడు.

కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు వారిచే బ్రకటితము.

1937.

కెల 0-4-0

కవిజనోజ్జీవని-సమస్యలు.

సమస్య లనఁగాఁ గవిని బరీక్షించుటకై పెద్ద లిచ్చెడు పద్యాది భాగములు. వీనిని గై పదము లందురు. కవికిఁ గలభాషాపాటవమును గనిపట్టుటకై కవితముదలి యభ్యాసవిశేషములను దెలిసికొనుటకై యొసఁగెడు ప్రశ్నలు. సమస్యలు సంస్కృతమునందును గలవు. తద్వారముననే మన తెనుఁగులోనికిని దిగినవి. సమస్య యిచ్చుట యచునది కవిని బరీక్షించుటలోని కఠినభాగము. చదివిన శాస్త్రాశ్రముల నడిగిన నిట్టె చెప్పవచ్చును గాని సమస్య లట్టివికావు. అష్టావధానములో నిది యొకయంగముగా నున్నది. సమస్యలిచ్చుటలో ననేకవిధములు. సాధారణముగాఁ బద్యము నాల్గవచరణము నిచ్చి మొకటి మూఁడుచరణము లును సందర్భానుసారముగాఁ బూరింపు ముమరు. కడఁకటిచరణములో నక్షరగోపనమో యర్థవంచనమో-యందును. కొండ తేదియో యొక వాక్యము నిచ్చి యిది యేవృత్తములో నిముడు నని యడుగుమరు. కొన్ని పదములనిచ్చి వీని సీవృత్తములో నిముడింపు మని యడుగుమరు.

నగరు, వగరు, తొగరు, తగరు ననుమాటల నిచ్చి భారతభాగ వతరామాయణార్థముల నిచ్చునట్లుపద్యములు చెప్పమని రాధామాధవ కవి నడిగినారటగదా. స, సే, మి, రా. - అ, వ్ర, శి, ఖ. అను సంస్కృత ప్రశ్నలును సమస్యలలోనే చేరును.

గోలకొండ, మాలముండ, పూలదండ, కొత్తకుండ యని సమస్యయిచ్చినఁ బద్యములో నొకకవి యిమిడించెనట గదా : ఇట్టివే సమస్యలు. ఇందుఁ గొన్ని చాలఁ జేలికగాఁ గనఁబడును. పూరించుటకుఁ గూడఁ జేలికయే యగును. కొన్ని చిక్కులుపెట్టునవి. కలవు. సమస్యలను బూరించుటకుఁ గవి కుభయభాషలలోనేకాదు పరభాషలలోఁ గూడ ననుభవము కొన్నింటి కవసరమైనట్లు కనఁబడుచున్నది.

“ తేలకాయలపులుసుద్రావి తనిసిరిబాఁవల్”.

“ కప్పను గని పాము భీతి గడగడ వడఁకె.”

ఇట్టివి చాలఁ దేలికగా నుండును.

“ ఏకాదశినాడు సప్త మేడేగడియల్.”

దీనిపూరణమునకై కొంతయూహ యుక్తియు నవసరము.

“ గుండ్రాతికిఁ గాళ్లు వచ్చి గునగున నడిచె.”

దీనిని బూరించుటయే ప్రధాన మైనది గాని. కోదండ్రాముఁడు, “ఇంద్రాప్రాసము” “ఈంద్ర” యాతఁడు సమస్య యిచ్చె ననుట యంత సరసముగాదు.

మొత్తముమీఁదఁ గవులను బరీక్షించుటకే సమస్యలు పుట్టిన వనుకొనవచ్చును. సమస్యపూరణము వలన సాహిత్యబలము వృద్ధిచు గును. కొండఱకుఁ జదరంగపు వెట్టివలెనే సమస్యలవెట్టి యెక్కుడు. ఒక్కయట్టవధాని గాంచిరా, యెక్కువ తారసిల్లెనా, చాలఁజులసమస్య లిచ్చెదరు.

“ఇక నొకలక్షయిచ్చెదరు నిందుకుఁ బద్యము చెప్పు సత్కవీ” యని సమస్యయిచ్చిన- “ ఇక నొకలక్ష యిచ్చినను నిందుకుఁ బద్యము లేకు సత్ప్రభూ” అని చెప్పినట్లు విందుము.

“ సంస్కృతవాసనామహిమ చాలదుగా భవి నెంతవానికి ” అని యెవ్వరో -మాడుగులసాఫ్తానములోఁ గాఁబోలు- సమస్య యిచ్చినట్లును అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారుకాఁబోలును రెండుచరణములు పూరించినట్లును వినియుంటిని. విషయమును దెల్పుటకే కాని దీనిని యథార్థవిషయముగా నన్నింటిలో నెంచుటకుఁ గాదు. అతివిస్తారము వలదు.

ఈసమస్యల పుస్తకమును తిఁచినాఁడల్లిజిల్లా, నవసాలపురమను పుదుకోట (క్రాంతకోట) రాజైన రఘునాథభూపాలుఁడు రచించెను. పుదుకోట సత్రాధిపతిసానము. ఈరాజవంశమునకు, తొండమాను లను

బిరుదనామము గలదు. ఈరఘునాథతోండమాన్ భూపాలుడు 1767వ
 సం. మొదలు 1789 వ సం. వఱకుఁ బరిపాలించెను. ఈతనియొద్దఁ బెద్ద
 విద్వాంసుఁడు నుదురుపాటి వేంకనార్యుఁడని యొకఁడు కలఁడు. ఈరాజు
 తండ్రి విజయరఘునాథతోండమాన్ మహీపాలునియొద్ద నీవిద్వాంసుని
 తండ్రి యుద్దండకవి బిరుదుగల సీతారామశాస్త్రి యుండెను. ఈవెంకన
 కవికుమారులు సాంబకవి మున్నగువారుడిరి. వీరందఱును ననేకగ్రంథ
 ములను రచించిరి. ఈసమస్యలను వెంకనకవి యిచ్చుచుండిన రఘునాథ
 భూపాలుడు పూరించినట్లు పుస్తకములోఁ దెల్పబడినది. ఈరాజు మున్ను
 పార్వతీపరిణయమును ప్రబంధమునుగూడ రచియించియున్నాఁడు. దాని
 లోఁ దన యాస్థానమునందలి విద్వాంసుఁడగు వెంకన్నకవిని బ్రశంసించి
 యున్నాఁడు. దానింబట్టి కొందఱు వెంకనకవియే రచియించి పార్వతీ
 పరిణయమునకు రాజుపేరు పెట్టినాఁ డందురు. అట్లే దీనినిగూడ భావించె
 దరు. మనలో నున్నదియే, కృష్ణదేవరాయలు నే నాముక్తమాల్యదను
 రచించితి నని యెన్నోసాక్ష్యములతోఁ చెల్పుచున్నను మనవారు దానిని
 బాటింపక పెద్దనార్యుఁడు రచించినాఁ డని చెప్పెదరు. ఇంకఁ దక్కినవారి
 మాటొడుకు. కల్పనలలో, నంచునను నిస్సారకల్పనలలో, వానిని నమ్ము
 టలో మనవా రుదే వేసిన చేతులుగదా! సుప్రసిద్ధులు విద్వద్గ్రంథులు
 వేదము వేంకటరామశాస్త్రిలవంటివారు, ఆముక్తమాల్యదను శ్రీకృష్ణ
 రాయలు రచించిన దని యొప్పుకొనక పెద్దనపేరు లోకులుచెప్పుచున్నను
 దానిం బాటింపక, చివరకుఁ బుస్తకముమీఁదఁ దమ పేరైన వేసికొన్నారు
 గాని రాయలపేరు గాని పెద్దనార్యునిపేరు గాని వేయఁ జేయాడినవారు
 కారైరి. ఇంక నితరుల లెక్కయేమి. మల్లినాథసూరి యొక కొట్టుకొనుచు
 న్నను బెద్దిభట్టుగారని మనవారు వాడుటమానరుగదా? వండితబృందము
 సభలో నుండఁగా రాజు రసికుఁడు కారాదా, కాఁదా? రాజు లంతయజ్ఞా
 నులా! భోజరాజమాట యేమిచెప్పెదరో వీరు. ఇంక విస్తరింపరాదు. వండి
 తుఁడగు నుదురుపాటి వెంకన్నకవి కవిత్వమునకును ఈరాజుకవిత్వమునకు

నుభేదమున్నట్లు విహర్షకులు, బుడితులు, నిదివఱకొప్పుకొన్నారు. ఏవీవెంకన్న వంటివాఁడు ప్రయోగింపఁడని రఘునాథరాజునెత్తిని రుద్ది నాగో యట్టి వియే యీసమస్యలలోఁగూడఁగలవుగావున దీనిని మొకన్న కవి కంటఁగట్టరనితలఁచెదను. ఆర్యులారా! నానుడులను నమ్మక నానుడులను విశ్వసింపుఁడు. ఇటీవలి మృత్యుంజయు కవివంటివారు ధనాశచేఁ బలుపురపేర బహుగ్రంథములు రచించినట్లు కనఁబడుచున్నదిగాని- ఆంధ్రభాషార్ణవమువంటి శ్రేష్ఠతరాంధ్రనిఘంటువును రచియించి యాంధ్రులకు భీక్షపెట్టినవిద్వాంసుఁడు డబ్బుకక్కుఁజిరిని హీనకార్యమును జేయఁడు. భోజమహారాజు మొదలెప్పటి చిన్న చిన్న ప్రభువులవఱకును వారివారియోగ్ధాసములలో ననేకులు కవులు, బుడితులు నిల్చియున్నారు. అరసికు లయినరాజులు కవుల నాదరింతురా!

ఏవయిన దోషపదములు (వరించేవేళ, దివ్యరత్నాకలితంబగుకామ్యుతివిధంబున)కలిగిన నవి యప్పటికీగ్రామ్యకత్త్యులఁ జేర్చనివారుకొందఱుండియుందురని తలంచుట లెస్స. కవులు సమ్మతించి రసవచ్చును. అతియకాని రాజులుచెప్పినవి తప్పులు వారికవులుచెప్పినవి యొప్పులు ననుట సమంజసము గాదు. ఏవీయోకొన్ని పదములు విరుద్ధములు దొరలినను- వానిని రాజు కవికేఁ జూపించిన సమర్థించి సందర్భశుద్ధిగా నున్నందుననో దిద్దిన నచ్చట సరిగాఁ గుమర దనియో ప్రభువుచు దప్పులు వట్టుటకు శంకించియో యట్టివానిని సమ్మతించినంతన యేమాయె. మఱియు నొక్కరు రచించిన తప్పుల పుస్తకమును విద్వాంసుఁడు దిద్దిన నది యతనిశైలికే వచ్చును. భేద మెట్లు తెలియును. ఇప్పు డిట్టివెన్ని వెలువడుటలేదు! శాంతము పాపము!

ఈకవిజనోజ్జ్వలని పరిషత్పుస్తక భాండాగారములో 3852వ సంఖ్యను గలదు. ఈకాగితముపుస్తకము పరిషత్తునకు దక్షిణదేశమునఁ బుస్తకసంపాదన మొనర్చిన బ్ర. హరి సేతురామయ్యగారు సంపాదించినది. ఇదివారి

తీరిచినాకల్లిలో నున్నారు. ఇందలివివరణములలోని కొన్నిమాటలు మేము సవరణ చేసితిమి. కొన్ని యిప్పటివాటికి రుచింప వనితొలగించితిమి. ౧౦౮ పద్యములకు ౮౯ మాత్రమే ప్రకటించితిమి. తొలగింపఁ బడినవి యభిలాషగలవారు మూలగ్రంథములోఁ జూడవచ్చును.

లికుచంబులు కొండలంత లేదావాడా.

రాళ్లు తనుదాన గూసెను రాజవదన.

మగవానికి వై యాడవాడే తలఁపక.

భారణి పొడవయ్యె గిరులు తలక్రిందయ్యె.

అగ్నికిఁ గాళ్ల యిరుగాక యధికముగలదే.

ఇట్టివి పూరణములోఁ జరుత్తుతి లేనివి, యసభ్యముగా నుండు నేమో యనుకొన్నవి తొలగింపఁ బడినవి. “పగటఁ జండ్రిక” యను 48వ సమస్యకు రెండుపద్యములున్నవి. మొదటిపద్యముందొలగించితిమి. ఇప్పటికిని కొన్ని పూరణములు శ్లేషలమూలమునఁ జక్కగాఁ గుమరుట లేవు. వంకాయ, వంకాయె, బీర(అ)కాయ-జాబీరకాయ యచు నిట్టివి చూడఁడు.

ఇది నిజముగాఁ గవిజనోజ్జీవనియే. 73వ పద్యము స్లోప్రాసయుతము. 75వది-గోగ్రణిగోఅగ్రణిగవాగ్రణి.-ఇట్టివివండితుఁడుకానివాఁడుపూరించినవికావు. పాండిత్యము లేనివాఁడు పార్వతీపరిణయమును రచింపఁగలఁడా. అందెత లోకానుభవవిషయమున్నదో చిత్తగింపరా! అక్షరగోళన వృత్తగోళన సమస్యలు, సాధారణములా! అవి సాధారణులకు సాధ్యములా! మాపరాశుననే కావచ్చును-గ్రంథముచివరకాగితములో నొక్క ప్రక్కను “౨౮ (a) నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలిననయన-

తే. గీ. ఏనునొక్కటికిని నాలుగేళ్లుండ

నిరుడు కొలుచుండ గాదెలఁ దలచుగాను

అలయెద్దులలో సగ మమ్మివేయ

నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలిననయన.”

అనునొక్కపద్యముగలదు. మొదట విడువబడినది. మూలములోఁ జేరలేదు. అర్థమేని జేర్చుకొనుఁడు. అంగకులలో దొరకుసమస్యల పుస్తకముకంటె నిందనేకవిధముల విశేషములతోఁ గూడిన పద్యములుగలవు. చదువరులకు నేను దెలువన క్షయింపఁడను.

కవనమునం దాదరముగలపాఠకులారా ! సమస్యలనాదరింపుఁడు; సమస్యపూరణమునందును సమస్యల నిచ్చుటయందును నిపుఁజల రగుఁడు. పెక్కులు సమస్యలం జదివినఁగాని మీకు దానియం దుత్సాహము కలుగదు, కలిగినఁగాని చమత్కారముగ సమస్యల నీయఁజాలరు, పూరింపఁజాలరు. సమస్యదరణము-భాషాభివృద్ధికి మూలమగును.

పునుకోట, దానివ్రథులను, వారివిద్వాంసులను, వారివారి గ్రంథములం దెలుపుచు విరివిగాఁ బరిశీలనవారు చక్కని చరిత్రము వ్రాయింపనున్నారు. కావున నీచిన్ని పాత్రము పీఠికలో విశేషింపలేదు.

విద్యద్విధేయుఁడు,

క్రొత్తపల్లి సూర్యరావు.

శ్రీమద్భూహదంబికాయై నమః.

—: క వి జ నో జ్ఞీ చ ని. :—
బ

— సమస్యలు. —

ఉ. శ్రీకరలీలః బుష్పమునఁ జొదివ తావియుఁ బోలె దివ్యర
త్నాకలితబగున్ ద్యుతివిభంబున జాబిలి చంద్రవీతిగా
నాకపిలాశ్రుతీశ్వరుని యంగమున న్వహించి సర్వవి
ద్యాకృతి యై చెలంగు బృహదంబు గొల్తు నక్షత్రస్థితికిన్.

వ. అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబు చేసి,

క. విజయమునాథభూపతి

నజాఁ డఖిలక్షోణిపాలనుతుఁ డనుచుఁ గవి

ప్రజ మనఁగను మచు కవితా

రజనసుధావృతిని రాయరఘునాథహతిన్.

గీ. పొకనకివీక్షుఁ డుద్దండబిరుదశాలి

మన్యుఁ గొలిచియుఁ గఠినసమస్య లొసఁగ

నొప్పుకొని మేము పద్యముల్ సెప్పినంత

సందఱును నిని కృతి కిని యన్నిమనిన.

గీ. కవిజనోజ్ఞీవని యటంచుఁ గావ్య మొకటి

ద్భుటసమస్యలకు నెల్లఁ ద్రోవదెలియఁ

గవిజనంబులకును నుపకారముగను

జేతు దయచేతఁ బృహదంబ చిత్తగింపు.

—: సమస్యలు, తత్పూరణములు :—

(1) “కలుషగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా”

ఇది యక్షరవంచనసమస్య- పూరణము.

క. పకుళవననిత్యవాసిని

సకలాభీషముల నిచ్చు చ క నితలీ

ప్రకటితము సేయు మీకృతి

సృకలుమగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా.

ఈక్రింది శ్లోచిత్రసమస్యలు.

(2) “క్రకచము జలధరమువోలె గడు నింపెసంగెన్.”

క. మకరాంక కేళికోద్రే

కకరత్నంబెంచి చూడఁగాఁ దెలికిఁ జక

చ్చక్రితరుచించుచునుగు న

క్రకచము జలధరమువోలె గడు నింపెసంగెన్.

(3) “కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్.”

క. నీవంటి హుళవతున

కేవేళను జీడిసరిగఁజేయే కాకను నె

గావి మొదలైనపాగలు

కావేరేశిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

కా=కాడు, వేరే=వేరే, శిరము=శిర పరివర్తనము.

వేలుపూరణము.

క. స్త్రీవశ్యమునకు సిగ్గు

డేవేరు నొసంగె దాని నెఱుంగుచువే కా

యూపనితామణివలచుట

కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

వలచుటకు- ఆవేరే, అల్లవేరే- అని పదవిభాగము.

(4) “వాతెఱి లే కొక్తవనిత వర్ణంబుండెన్.”

క. సీతాంగన యొక్కతయే

వాతెఱి నెరవేక యొక్కవర్ణంబుండెన్

ఆతెఱింగున మఱి యేతెఱి

వాతెఱిలే కొక్తవనిత వర్ణంబుండెన్.

వారణ్ + ఎ; వాతెఱి=మోవి.

(5) “వావిలి లోద్రోయఁ గ్రోతివలెనే యుండెన్.”

క. ఓవిద్యచ్ఛి నను సు

గ్రీవునియన్నకును బే రెఱిగింపును మా

పేవిత మనియెగు మధ్యము

వావిలిలోఁ ద్రోయఁ గ్రోతివలెనే యుండెన్.

వావిలి యనుపదము— మధ్యమాక్షరమును, ద్రోయెన్— వారి యని యాయెను.

—: వివిధసమస్యలు :—

(6) “పాగా గొంతుకడ శిరముపైని గలదే.”

క. బాగుగఁ దంబుల మీటుచు

రాగంబుల వినికిసేయు రమణికిఁ దలఁపఁ

ధాగరి ధగారి ధగరిగ

పాగా గొంతుకడ శిరముపైని గలదే.

పాగా=పంచు గాధాస్వరములు, గొంతుకడ=కంఠముచే కలుగు నని కాని
పాగా యింక దలసా. కాదు.

(7) “కంఠాలకుఁ జరులు గిరులకై వడి వెలసెన్.”

క. శంబరవిశోధనాయమై

యాబుజసాధివునిస్థ్యుఁ డావనగతి దే

హంబులకు మీదుమచు జో

కంఠాలకుఁ జరులు గిరులకై వడి వెలసెన్.

జోకె + బాలకు, అని పదవిభాగము.

(8) “పడుచున్న చు బెడ్డిసేయువారును గలరే.”

క. కడువేడుకగా నుండెను

పడు చున్నను బెడ్డిసేయవచ్చును జగతి

దడలేక పండుఁ జచ్చులు

బడుచున్నను బెడ్డిసేయువారును గలరే.

(9) “ముక్తున నలమానవుండు భూరి యొసంగెన్.”

క. కక్తసమా పదియవమా

లక్ష్మట యనుమాడఁ దరుణి యాత్మజ గడ్డలోఁ

జక్తగఁ గనఁగాఁ గని యొక

ముక్తున నలమానవుండు భూరి యొసంగెన్.

“క నెనొక ముక్కున” అని యుండవచ్చు నని తోచెడిది (ముక్కు=తిసుకుటవంటిది.)

ముక్కుట మూర్ఖుని- భూరి=పుత్రోత్సవసందర్భమున సువర్ణాదిదానము.

(10) “వంకాయాపెసరకాయె వడ్డాజొన్నల్”

క. వంకాయ లప్పుదానిని

జెంకను బెట్టెసి సరకుఁ జేకొనఁ జోరుం

డింకేమి చెప్ప మాకున్

వంకా యాపె సరకాయె, వడ్డాజొన్నల్.

ఉత్తప్రత్యుత్తరమున సమస్య - వంకాయ, పెసరకాయ, వడ్డ, అజొన్నల్
వంకాయలమ్ముదాని సరకుగానాయెను, విషయపరిహారము.

(11) “నీవేచేరితిని గాక నేచేరితివే.”

క. ఏవేళఁ దప్పువెల్లెద

వోపనితా దేవపూజ కుంచక మునుపే

కావలసిన భక్ష్యంబులు

నీవేచేసి తిని కాక నే చేరితివే.

నీవేచేసి=నీవేపాకము చేసి, తిని=దేవతానైవేద్యమునకుఁ బూజన భక్తింబి.
కాకనేచేరితివే=పూజానైవేద్యమునకుఁ జేరితివి కా:-అని, వక్రముగా- నీవే చేరితిని,
నేచేరితివి అని క్రియలం బ్రయోగించినందులకు విషయపరిహారము.

(12) “భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞచెడకు”

గీ. భంగినీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞచెడక

పోవ దెటుపంటి వారికి భూమిలోన

లలన యేమందుఁ జిత్ర మాకలశమునికి

భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞచెడకు.

భంగము=అల, భంగములుగలది భంగి=సముద్రము. భంగి=గంజాయి, కలశ

(13) “చండాభులఁ జేరు తన్ని సరి యనఁ దగునే”

క. అండజగామిని శ్రీముఖ

మండలమునకు ద్విజరాజు మాద్రయెకా య

ట్లుండఁగఁ ద్వైర్వరము గొని

చండాభులఁజేరు తన్ని సరియనఁ దగునే.

చండాభులక=మాతంగజాతిని, చేరు=ఆశ్రయించిన, తమ్మి=పద్మినీజాతిస్త్రీ.
చండ + అభులక=కోపముల కుమ్మెదలకు, చేరు, తమ్మి=పరస్కము. చండాలసంపర్కముగల పద్మినీజాతిస్త్రీని స్వచ్ఛమైన దనవచ్చునా. చండములగు కుమ్మెదలతోఁగూడి నపద్మము-అండజగామిని ముఖమునకు సరివచ్చునా.

(14) “పోగులు చెవులకడలేక భుజమున వెలసెన్”

క. పోగులు కావలె నంచని

యోగతిఁ ద్రుడికడఁ జెప్ప నీయమి నిత్ర

త్యాగతి బాఁజనప్పిలకుఁ

పోగులు చెవులకడ లేక భుజమున వెలసెన్.

పోగులు=కిష్కాక్షదళములు. పోగులు=నూలిపోగులు- యష్టోష్ఠీతములు.
పోగులు చెవులకడలేవు భుజమున వున్నవి యని వివచనము. నూలిపోగులు, అఁగా జన్మియములు భుజమునై నున్నవి వివచనపరిహారము.

(15) “తరుణి నీకంట సుందరదాసుగుంట”

గీ. పుష్పిణిని నీవు కావే ముట్టరాగు

ఇరవన నె శౌనమును జేయ నింపురాగు

నాఁడె బహుమత్తుమునఁ ద్రవ్వినాఁడు గాచె

తరుణి నీ కంట సుందరదాసు గుంట.

నీకంటక, నీకంటియగు- ఇరివిషయము. నీవు, అంటక=నీవుస్పృశించుట
కన్నమైన సుందరదాసుగుంట- సుందరదాసు శ్రవ్యించికొలను, కలమగదా యని పరిహారము.

(16) “పల్లముగో రాత్రు రాత్రుపైఁ బల్లంబున్”

క. పల్లంగ మీటిరి యశ్వా

కవిజన్మోత్సవని — సమస్యలు.

క్రశ్లాగఁ బడె నా యగడితఁ
బల్లములో కాతు కాతుపైఁ బల్లమున్.

పల్లము=లోతు, పల్లము=కట్టముపై నీని.

(17) “కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోనన్”

క. వేసవిదినముల నెడలు

గాసిన గాశిమురు జెంది కావడిలోనన్

మోసినజలం బమృతముటి

కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోనన్.

కాశీతలము- వాఙ్మోహప్రదేశమును లోగొనె నని విషయము. అమృతముటికా
శీతలము=అమృతముటికడలె డల్లమైన యని పరిహారము.

(18) “మారు జగదాన నారదనకాంబి బలిసె”

గీ. వైత్యనాశకు జగదాన దప్పి యూరె

కూలిపోవునఁ గొంచెము క్షుధ యణంగె

గదసమున వాకిరి మిన్నగాన నాకు

మారుజగదాన నారదనకాంబి బలిసె.

మారు=దన్యధముర్ధమునఁ గలపోతమును క్షూలింపెనట విషయము. ఆకు హరు=
ఆకుహాస్యామియొక్క యుక్తములో నని పరిహారము.

(19) “కుంకటిలో నక్క కుక్క కూడఁ నీరెన్”

క. తెంకరి యగు శుని కూడల

దిండుగ గండు కడఁ జూలు దేకిన ముంకురన్

నాపుకన దిచ్చె నిడఁ బడి

కుంకటిలో నక్క కుక్క కూడఁ నీరెన్.

ఈకుటకు సిద్ధముగావున్న శుని = కుక్క, ముంకురుమండగా దానిం జూచు
టకై (అక్క=, శ్రేష్ఠుడొనరి, పటిష్ఠ=) గుడ్డను, కుంకటిలోపల, కుక్కన్ =
పెట్టెగానేపము వెలిగించుటకై కుంకటిలో గుడ్డలికను పెట్టెగానే- నీపము వెలిగిం
చుటకు ముందే కుక్క కూడలను జెట్టినది.

(20) “చేపచమ్మలలో బాలు చెబెడ కుండె”

గీ. కొండుండిన యాత్రను గొల్ల నాల్గు

పచ్చికయు మేసి తవుడును బాగుగఁ దిఁ

జేప చన్నులలోఁ బాలు చెంబెడు దుండె.

చేపచన్నులు = మత్స్యస్తనములు = విరోధము. చేపన్ = పాలుచేపఁగా, చన్ను
లన్ = చనకట్లలో. పాలు చెంబెడు గలవు. పంహారము.

(21) “కమలావసచటిమీదఁ గాఁకర మొలచెన్”

క. రమణుం డూరికిఁ బోయెద

రమణీ యనఁ జరుల సరము రాదినతోడన్

భ్రమఁబెందె ననఁగఁ బులకలు

కమలావసచటిమీదఁ గాఁకర మొలచెన్.

కాఁక = కాఁకపాఁడు. కా.క + అఱన్ = విహతాత్పదములగుట్లు.

(22) “వావిరికడద్రోసి తెలిసి వారికిఁ బలికెన్”

క. వైవాత్యకాస్య యెవఁడే

యీనని నీతఁడని యరుచుఁ గృష్ణచెల్లిక

భావముగ నడుగ నదియన్

వావిరికడద్రోసి తెలిసి వారికిఁ బలికెన్.

వావిరి కడన్ = త్రోసి, = ఆననము. వావిరిన్ = వావిరియగుత్తుములాని, కడన్ =
చివరియగుత్తుమును, త్రోసి = పోసివైచి, “వావి” అయ్యెను. వారిం తెలిసి పలికె ననిభావము.

(23) “భానుడు వేంచేసి రాఁగఁ గంటివె చెలియా”

క. ఆనాడు యవనకన్యక

మానము చేకొన్నవాడు మాన్యుడు త్రిజగ

త్రాణుడు ధీరుడు నిర్జిత

భానుడు వేంచేసిరాఁగఁ గంటివె చెలియా.

నిర్జితభానుడు = తురుష్కవారి జయించిన కంగవాయుడు. నింకేమిడు తురు
ష్కుని జయించి తురికవాచ్చును గాంధర్వమున వరించెని పురాణప్రసిద్ధము.

(24) “మణి కరఁగును గానచంద్రమసులను దక్కున్”

క. మణి కరఁగు గీతిచే విధు

ఘృణిచే లోకమున రసికుఁ డింతిచను మొరల్

పుణకుటయె చాలుఁ జొక్కి ర

గానమున రాల్గఁగను, నల్లదమునిచే జుద్రకాంతమణులు కరఁగను, గానమును జుద్రముఁడును లేకుండఁగ నే సమునిచే నచటి కిరఁగను.

(25) “కంబలి తిని పెరుగుచుట్టి కాపు గంగిన్.”

క. సంబలమును గొనఁగా గ్రా

మంబున కంఠితిని యాగు మణియునులే ని

త్తు బొసఁగి లేచి నాఁటి

కంబలి తిని పెరుగుచుట్టి కాపు గంగిన్.

కంఠి=కంఠము. అఁటికి + అంలి సంఠము-లేదు. మణియును=మణి నోగ్గి గులు. అగ్గి కాగులు. చణివలు.

(26) “బోటికి నెంతైన వస్త్రముంతులె చెలియా.”

క. పూటకుం బూటకు మే

బోటికి మేలైనవస్త్ర మొసఁగఁగవచ్చున్

హాటకమయ మగు నచ్చె

బోటికి నెంతైన వస్త్ర ముంతులె చెలియా.

బోటికి వస్త్రముంతులె=వెరిమిగలు. ఆ + చెలి + టికి=అచట + కల వస్త్రము మ, అనివహించు చిటిచెంబునకు పోయింపుగాని గుప్తతః ప్తెయ్యదా!

(27) “ఉత్తరమున సూర్యులు మనయ బయ్యెన్.”

క. మత్తాచికుర నాసరి

కత్తజీ దములాపునుపు లుదిచ్చుచు నా

చిత్తెనుఁ డెనెనుపలుకున

కుత్తరమున సూర్యులొబ నుదయ బయ్యెన్.

ఉత్తరము=ఉత్తర. ఉత్తరము ఉత్పాపియ్యట-

(28) “ఈగఁముం బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్.”

క. ఈగుటకడచ నీళ్ళు

ద్రాగుటకు వ్రాఁగఁ బొంది దారంబిడి వే

వేగఁ గుచాకిరి నెత్తఁగ

నీగఁముం బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్.

ఈగఁముం బులియు సమముగా నుండుట విషమము. ఈగఁ=కుపాకి మొగలాటమున గుణులెఱుంగుటకై యుండునుంట (ఉండ). ఈగఁముం బులియు సమముగానె యున్నది యనఁగా లక్ష్మ్యము సరిగానుండె ననుట—

(29) “వంకాయను జెఱకురసము వడియుచునుండె.”

క. వంకజముఖపై నామక

రాంకున కేమట్టికిచుకొ యాశుగముల ని

శృంకముగఁ జేద నప్పుడు

వంకాయను జెఱకు రసము వడియుచు నుండె.

. వంకాయను, వంక + ఆయెను. వంకరగాఁబోయెను. ఇట్లుధనుస్సు గనుక - ఆచెఱకున రసమువడినను. పద్యములో వంకాయెను, అనియున్నది. వంక + ఆయెను - అనునది సరియే కాని వంకాయ - అనివంగకాయకుమాపముశోధనీయును. వ్యవహారములోనిధ్వనిని బట్టియే.

(30) “కలికిని గనుఁగొంటి డేగకాల నింట.”

క. పాలమున నారణపక్షి

బలిమిని దాప యని తూటి బహువేగమునం

దలవట్టి యిడ్చునప్పుడు

కలికిని కనుఁగొంటి డేగకాల నింట.

కలిక = స్త్రీ. మింటుంటిని - విషమును. నారణపక్షికలిక = నారాశుణపక్షి కనునందుడు, (తురాయి) యీకను. డేగ పట్టి యిడ్చుగా దానికాలిని బట్టె నని - కలికతురాయి.

(31) “రతిపతి ముక్తముఁడు గాఁడు బ్రహ్మయై తలఁపె.”

క. సతతము వీణవాదన

చతురతఁ దన రత్నసభను జలరూపం జౌ

విలమునను జేయు నాభా

రతిపతి ముక్తముఁడు గాఁడు బ్రహ్మయై తలఁపె.

(32) “వీరకాయకన్ను చేరెడంత.”

గీ. వినను గనను లేదు విశ్వంబులో వింత

గంటి నేను జాలఁ గన్నులార

నీవుఁ జూడరమ్ము నిక్కుంబు కనకజం

వీరకాయ కన్ను చేరెడంత.

కనక, జంబీర, కాయ = బంగారు, నిమ్మపండువంటి, కనీరము, గల స్త్రీయొక్క, కన్ను = నేత్రము - చేరెడంత.

(33) “రతనమునకు గుఱుతు దంధిరధ ఘోటకముల్.”

క. సతతము సరసామాత్యుల

మతివిభవము గూడ రాష్ట్ర నగన మెప్పుడు

గుతుకన్నుల జేయు నలదొ

రతనమునకు గుఱుతు దంతి రధ ఘోటకముల్.

(34) “అన్నున్నను నవల సయ్యాట గలదె.”

గీ. నిన్నును పిన్నుమను నొక్కనెలత రాగ

గొప్పనిగ రెండుపండ్లు గైకొందు ననగ

నేల పలుమాట లాడెద విటుల విటుల

కన్ననన్నను నవల సయ్యాటగలదె.

అపకృతు=విమృష్యపంక్తిక్రియింపను, అపకృతు=పట్ల. పండ్లకృతుని పిన్నుటకను గుటచేల. అపకృతు- అని వాడి తెల్పినప్పుడు విటులసయ్యాటము బుండువా.

(35) “బోడికి గొప్పొచ్చ మిగుల ముచ్చలు గులికె.”

క. పడచు వినికియుఁ గలదే

బోడికిగొప్పొచ్చు చలుకు భువనస్థలిలో

గోడెమీటానికి నాపూ

బోడికి గొప్పొచ్చ మిగుల ముచ్చలు గులికె.

పూబోడికె=పుష్పసృజకలములక్రి.

(36) “పలుకులనే చెప్పకతన బలుకులె యయ్యె.”

క. పులకండము లంచని తే

నెలట చని పలుకుదుచ్చ నేరనివారల్

కలికికి బలుకులు కపురపు

బలుకులనే చెప్పకతన బలుకులె యయ్యె.

(37) “గ్రామమున కొనగె శివుడు కంజాక్షునకు.”

క. తామరలు నలు పూజకు

నేమబుర నొంటి దలుగ నేత్రం బిడినా

బ్రేమం జక్రమున సా

గ్రామమున కొనగె శివుడు కంజాక్షునకు.

గ్రామము- విషయము, సంగ్రామము=మద్యము- సమాధానము.

(38) “తెఱమఱుగే చాలు వేఱ తెఱమఱుగేలా.”

- క. తెఱవా నీయధరమునే
నిరతము నాశించి యంశ నీవును జేతన్
మఱుగిడి తదిసరియా వా
తెఱమఱుగే చాలు వేఱ తెఱమఱుగేలా.
‘తెఱ=మఱుగుచీర. వాతెఱ=వెయి.

(39) “రంగపతే తురక కాక రంగప తొనా.”

- క. అంగనఁ గొనె వానింటను
బొంగలి నదివెట్టె దినియె బో యది యెగ్గా
గంగాధర యేమంగుఁ దు
రంగపతే తురక కాక రంగపతొనా.
కురంగపతి=కన్నపతి. పాచ్చానాద. రంగపతి=శ్రీరంగనాయకులు.

(40) “హారంబులు లేక యమరు గాటరుదే కా.”

- క. కీరతను దెంపుచేసుక
ఘోరాహవభూమిఁ గూలిక మేలొ
నూరగిణ మప్పు డమృతా
హారంబులు లేక యమరు గాటరుదే కా.

హారములు=ఆహారములు లేకయే. అమరులు=చావనివారైననుటవిషమము. అప్పు
తాహారములేకయే, యధమునం కీర్తిక గూరు లమరులై ని సమాధానము.

(41) “గాలికి సదృశములు యువతికెననుచంబుల్.”

- క. వ లుఁగిసమములు కన్నులు
శాలాహికి సాటి వేణి కాముని విల్లొ
భ్రూలత లన్నట్లుగను నె
గాలికి సదృశములు యువతికెననుచ. బుల్.
నగ + అలికి=నగాలికి, కొండలగుంపునకు.

(42) “ధీరుడు రణ మన్న వెఱచుఁ దెఱపరిగామిన్.”

- క. నూరునిఁ గన్న దివాంధము
బైరినిఁ గనఁగొన్న కొంగ ఫంచానసముం

జేరినమ్మగ మన్నట్లయ

ధీరుడు రణమన్న వెఱుమఁ దొపరిగామి.

(43) “రామునిసతి గుఱము శబ్దరాశిం గొలిపెన్.”

క. భూమిశునెదురు వారల

పై ముడును గుఱుచుం దుపాకిని నిడి తా

వేయలు బాదరు నుంచిన

రాముని సతిగుణము శబ్దరాశిం గొలిపెన్.

రాముని సతి యగునీతగుణము శబ్దరాశిం గల్పించుట- విషమము.

రామునిసతి=జానకి; గుణము=త్రాడు. జానకిత్రాడు, పూర్వము కర్ణాటకపురుషా కులకు జానకిత్రాళ్లచివర నన్నిముట్టించియుంచి, బాదక, అనగాఁ దుపాకియందు, పోసిన తుపాకి చెవికిఁ దగిలించిన నది శబ్దముచేసెడిది, అచెట్టువార మొదలగు కొన్నివారల తోఁద్రాళ్లుపేని నిప్పంటించిన నది యాజమండ రగులును. రంజకమంటుకొనిన శబ్దించును. రామునిసతిగుణము=జానకిత్రాడని కల్పింపఁబడినది. లక్షితలక్షణముగా గ్రహించునది.

(14) “మీసానకుఁ గాఢు మూఁడు మేదినిఁ గల్గెన్.”

క. మీసానకుఁ గాఢైక్లడ

వాసిగ విన్నదియు లేదు వసుధాస్థలిలో

వాసనగొదయు రాచెడు

మీసానకుఁ గాఢు మూఁడు మేదినిఁగల్గెన్.

మీసానకు=మీసమునకు- మీసానకు=మీసందపుసానకు-

(15) “పులి దాసరులకును బెల్లె బొట్టలు నిండెన్.”

క. పులి యెరురఁ బడినచోఁ దిరు

మలరాయని వేడుకొనఁగ మనసున నొకఁడా

వలఁ దొలగిపోయె శాంతతఁ

బులి దాసరులకును బెల్లె బొట్టలునిండెన్.

పులి హింసచేయక తొలగిపోయినది. అతఁడు పిదప వేడుకొలుచొప్పున దాసు లకు భోజనము పెట్టెను.

(46) “వాంబులు రెండు నిండుబ్రత్రాతునకున్,”

క. కేలను గేడము వీపున

మేతా తరకసము బాకు చేటి న్వలచే

బాలాపడుదలలోఁ గర

వాలంబులు రెండు నిండుబంధైతునకున్.

(47) “ విధవా నీ మగఁడు నిండువేకటి గదవే. ”

క. విధుశేఖరుసతి యాజ్ఞను

మధురాధర యైనఁ గూడ మారునికేళిక

బుధుఁ డేమి చెప్ప గృహదట

విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే.

విధవా నీ మగఁడు=అనునది విషమము.

గృహదటవిధవా=గృహచ్=ఇల్లుగాఁజేసికొనిన, అటవి=అడవిగలవాఁడే, ధవా=పెనిమిటిగాఁగల యోవనితా=నీమగఁడు పరిపూర్ణగర్భమును దాల్చి నని సమాధానము.

తైవస్వతపమపు పుత్రుం బడయఁగోరి వసిష్ఠులబ్రాహ్మింవి యతనియాజ్ఞచే యాగ మొనరించిన, కతినిభాగ్య యిచ్చముచొప్పున హోత ప్రయత్నము ద్వారా. కుమారి జనించెను. మఱియు వసిష్ఠునిప్రయత్నముచే నాకుమారి కుమారుడయ్యెను. అకుమారుఁ యొక నాఁడు వేటకువడలి పేరుపన్నతాస్థ కుమారవనముఁ జేరఁగాఁ బూర్వమే యొక కారణమున కివురికాప మావనమున కేగ్గుడినచొప్పున స్త్రీయాపము కలిగెను. తత్సమయమున బుధుఁడు, ఆ స్త్రీని గూడిన నామెకు గర్భమై పురూరపునిం గనియె నని పురాణ ప్రసిద్ధము. పురుషరూపమున నున్నపుడు ప్రయత్నముఁ దనియూ, స్త్రీయాపమున నిలాకస్య యనియుఁ జేరులంగాంచెను.

(48) “ పగటఁ జంద్రిక గనుపించె బద్ధవయన. ”

గీ. బాగములు సేయుచును వేడ్డఁ బలకులూడఁ

దమ్మ రసమితకోకపైఁ దగిలియుండ

నేమి యనఁ గొంకి తెలుసుక యింటినవ్వి

పగటఁ జంద్రిక గనుపించె బద్ధవయన.

(49) “ కుందేటికిఁ గొమ్ములాటు గుక్కకువలెనే. ”

క. మందకడఁ దఱిమి పట్టిన

నందల మూఁడు పసరమ్ములదరి పొడిచిన

ముందుబడి వెనుక దూసెను

కుందేటికిఁ గొమ్ములాటుఁ గుక్కకువలెనే.

మందలొ నొకమక్కయును గుండెలును జగదమాడంగా నక్కడనున్న మాఁడు
పసరములు బెడరి యాకంటిని దనుకొమ్ములతోఁ బొడువగా మాఁదావుల యాఁడు
కొమ్ములును గుండెటిని గుక్కటను గూడ గ్రుచ్చుకొనియెసని-

(50) “చేప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని.”

గీ. బలునిడివి యెన దాసరిచా మొకందు
చెట్ట మీఁదను గొమ్మను జట్టుకుండి
దెలియకను గూటిపిల్లలఁ గలయ ముక్కు
చేప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని.

కొంగ యొకచేపను దనముక్కుచేత నెత్తుకొని యొక్కవృక్షముమీఁదఁ గట్టి
యున్న గూటియందుఁ గలతఁపిల్లలకు నిచ్చునపుడు ఆవృక్షముమీఁది కొమ్మనుజుట్టి
కొనియున్నపా మాచేపను ముక్కునందుఁ జెట్టుకొనియున్న కొంగను మ్రింగెను.

ముక్కునందుఁ జేపగలకొంగ ముక్కుచేపకొంగ.

(51) “దీపముశిఖమీఁద నీఁగ సిరముగ నిలిచె.”

క. శ్రీపతికి భక్తి ధూపము
దీపము లిచ్చెనువితాన క్షీరుడు వ్రాసెన్
గోపురముమీద వెరుకన్
దీపము శిఖమీఁద నీఁగ సిరముగ నిలిచెన్.

గోపురముమీద వ్రాసె దీపపుశిఖమీఁద నీఁగ వ్రాసెని-

(52) “కుంతికిని నుగపడంబయ్యెఁ గులుకులూఁడి.”

గీ. ఖడ్గితో నొక్కమాసంబు గలిసియుండె
జక్రితోడను నట్లనె సరసుకొనియె
బోటుకాడని మది నెంచి పూని యిపుడు
కుంతికిని నుగపడంబయ్యెఁ గులుకులూఁడి.

ఖడ్గముగలవాడు ఖడ్గి-చక్రముగలవాడు ఎక్కి. అట్లే కుంతము=(బల్లెము)ను
జేతబట్టినవాడు కుంత. ఆకుంతాయుధధారితోఁ గులుకులూఁడి యిపుడుండె ననిభావము.

(53) “కడుపున బెట్టుకొని ప్రోచె గమలోద్భవుఁడు.”

క. ముడుపులమీఁదను నాసలు
విడబడ వెవ్వొకైన విశ్రుతమా బు

కవిజనోజ్జవని—సమస్యలు.

త్రడికొంచెము వడి దొరకినఁ

గడుపునఁ బెట్టుకొనిపోచె గమలోద్భవుడున్.

బ్రహ్మదేవునకు హిగణ్యగర్భుడనుపే రున్నదిగానఁ బుత్రుడిని గడుపునఁబెట్టు
కొని దాచెనని చమత్కరించెను. పుత్రుడి=బంగారు.

(54) “కజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్.”

క. గొజ్జంగనీట నొకసతి

వజ్రవ నై రాఁగఁ జూపు మాటికివీనుల్

కజ్రరా దేటులు నిలఁ

గజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్.

లోచనము కిష్ణంతాయతములై యుండఁ గుముదభ్రాంతిచేఁ దుమ్మెద లచట
వ్రాఁగఁగఁ జూచువారికిఁ గాటుకతోఁ గూడిన తెల్లనికర్ణభూమణమా యనునట్లుండెను.
కజ్జల=కాటుకతోఁగూడిన, ధవళ=తెల్లనైన, కజ్జలవతంసకమలము=విలాసమునకైఁ గర్ణ
మునధరించిన తెల్లకలువ.

(55) “కొల్లడమున నొక్కచేప కొంగను ప్రింగెన్.”

క. అల్లుని హస్యము సేయఁగ

బెలమునం జేసి కక్షీవితతిని గొని రాఁ

గొల్లడమున నొక్కచేప కొంగను ప్రింగెన్.

కొల్లడము=తిరిచినాపల్లవమీపమునఁ గావేసినదినుండి భాగమై పాటునొకనది.
గంపలోనున్న చెల్లపుకొంగను ప్రింగెనని భావము.

(56) “పాలు త్రావకయుండియు బలిమికలిగె.”

గీ. ఫుణినెల్లెడ బిడ్డలు తల్లిచనుల

పాలుత్రావకయుండిన బ్రతుకు టరుకు

వింతయిది చూచొ కాదొ తాఁబేటిపిల

పాలు త్రావక యుంకి ను బలిమికలిగె.

(57) “చులుకుగదా పుద రణము చూచినవేళిన్.”

క. కజ్జకల్పితాదను యుద్ధం

విరువాగున నెడచుచుండ నేర్పడ మడియం

దిరమా దిగులునఁ బదయం

చుఁకుఁ గదా పంద రణము చూచినవేళన్.

పదయంబున్, ఉఁకుఁగదా=పాటిపోవుఁగదా.

(58) “ కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలవవ్వెన్. ”

క. పున్నమచంద్రుఁడు మెఱయం

దిన్నఁగఁ దెన్నెఱలు విసర ధీరత దప్పు

జన్ను లని కాయలంటిన

కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలవవ్వెన్.

అంటినవాఁడు విటుఁ డని తలఁపవలయును. (భ్రాంతివంతము, ఉన్మాదవలన) ధిరము.

(59) “ అయ్యయ్యో ప్రాశ ముగ్ధులై విలసిల్లెన్. ”

క. తియ్యని మోవిని గ్రోలఁగ

నయ్యెక నేమియును దెలియ కతిమోహమున

న్నయ్యయున నేమిలోఁపక

యయ్యయ్యో ప్రాశ ముగ్ధులై విలసిల్లెన్.

ఇందు, ప్రశంస నను సంచాభావము.

(60) “ నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే. ”

క. కలువలదొర గంధర్వుఁడు

జ్వలనుఁడు నావెనుక నరుఁడు సరసీరుహనే

త్రలకుఁ బతులగుదు లాఁగా

నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే.

(61) “ మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్. ”

క. కామిని యొక్కటి వినవే

యామని స్వేదంబు నధికమై యపు జేపన్

ఏమని చెప్పును సహహ

మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్.

(ద్రావిడి) మామను- భీమునితల్లియగు వాయువును- తాతయని- వాయువు అగ్నిఁ దల్లి. తాను అగ్నిలోఁ బట్టినదికావునఁ దనకు వాయువు తాత. (స్పష్టముగా లేదు పద్యము.)

(62) “కందులకును నెఱ్ఱమట్టి కావలయునె కా”

క. ముందుగ మాటలబిగువులు

నెందుకురా యాడె దీవు నేర్పడి నాతో

నందఱుఁ బొరలె మట్టిని

గందులకును నెఱ్ఱమట్టి కావలయునె కా.

మల్లయుద్ధమందు సాదనకాఁడు మఱియొకనిం జూచి నీడిట్టకనము నాతోఁ జెల్లదు. ఎఱ్ఱమట్టిలోఁ బొరలినవారి నెందఱనో చూచినాడను. కందులంకూడ నెఱ్ఱమట్టి పూసికొని యున్నది. నీ వెంత నీసావన యెంత యని తిరస్కారము.

(63) “రామునికోపము వసిష్ఠుల న్నొప్పించె”

క. సేమముగ విందు పెట్టిన

నామానివ రేణ్యుగోవు నడిగిన నీమిఁ

వమఱక యుద్ధభూమిని

రామునికోపము వసిష్ఠుల న్నొప్పించె .

రాముని=రాజమాని. విశ్వామిత్రుఁడు, రాముని=విశ్వామిత్రుని కోపము; వసిష్ఠునకు బాధక మయ్యె ననుట. కాని రాముని=దశరథరామునియొక్క అని కాదు. యుద్ధభూమిని, రా=రాఁగా మునికోపము అనియుం జెప్పవచ్చును.

(64) “కరపదవదనముల నొక్క కట్టియ దూసెన్”

క. సురత్యాని లగ్నవెట్టఁగఁ

గఱకొ ములు నాటఁ బుటఁ గఱచుక తీయఁ

• వెఱవాఁడు నేయ నప్పుడు

కరపదవదనముల నొక్క కట్టియ దూసెన్.

ముల్లు నాటికొనినందున నొక్కఁడు కాలిని జేతిలోఁ బట్టుకొని పంటితో నాముల్లూడఁదీసికొనుచుండ వేటొకఁ డాశనిపై నంపకట్టియ వైవ ముల్లుతీసికొనువాని కరము, పదము, కదనము నీమాఁటియందు నొక్క బాణమే గుప్పించినది.

(65) “పులినిబడె గుండు వందియు నెలుఁగు నీలై.”

గీ. పులికిఁ జాటుకంటఁ జెంతల మెలుఁగువాని

పై బడక మాన దిది వినఁబడిన మాట

మాటుమఱుగునఁ బొలకున మీటరీటఁ

బులినిఁ బడె గుండు వందియు నెలుగు నీలె.

పులి, పంది, యెలుగును నీరుత్రాగుమండఁగా వేటకాఁడు మాటుననుండి తుపాకి మీట మీటివాఁడు. గుండు పులిమీఁదఁ బడినది. అది కోపముచే దగ్ధునను పందిని, ఎలుగును జంపి తాను జచ్చినది.

(66) “వీపునఁ జను లుండె గోళ్ల వెండ్రుక లుండె.”

క. ఆపురుషుం డావడఁతిని

వైపున సిగ వేయు మనుచు వచియించెను దా

రావద్దాక్షిణిఁ జంగురు

వీపునఁ జనులుండె గోళ్ల వెండ్రుక లుండె.

సిగవేయుటకు వెనుక నున్న దానిస్తనము లాతనివీపున నున్నది అమెగోళ్లలో వెండ్రుకలున్నవి.

(67) “రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె ”

గీ. సారనాక్షిరొ నీమగఁ డూరలేడు

బహుదినాలుగ నదియు నీవట్ల వాసి

శంకరునివింటితున శరచ్చవిని గనుట

రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె.

ఒకశ్రీ గర్భముదాల్చి బయ్యంకలగుణముచే మమ్మతినుచున్నది. అమె మగఁ డూరలేడు. ఉండిన భయముచే గొంతమానును, అని భావము. శంకరునికి భూమి రథము మార్చవలదులు బండ్లు అని త్రిపురసంహారకాలపురాణకథ గలదు. రూపకాతిశయోక్తిగా రథమును అనఁగా భూమిని (మట్టిని) బండి=అనఁగాఁ జక్రమైన చంద్రుఁడు (ముఖము) తినె ననుట.

(68) “అశ్వనికి వెన్ద్రలో నుండునది యొసంగె.”

గీ. ఎచటనే యుండివచ్చె నీయెమ్మెకాఁడు ?

పుబ్బ కావలిదిక్కుకుఁ బోయివచ్చె.

నేను కానుక యొసంగెనే యింతి నీకు ?

నశ్వనికి వెన్ద్రలోనుండునది యొసంగె.

పుబ్బ కావలిదిక్కు—ఉత్తరదిక్కు. అశ్వనికి వెన్ద్రలోనుండునది=బరణి.

(69) “అల్లె భేటకమును గూడ నైనఫలము.”

గీ. పతి యిచటలేనివేళ రేపకడయందు

సర్పమణిఁ దెచ్చి తా తొమ్మచక్కి నిడిన

సర్పణముసేతు గరుడ నీకధికభక్తి

నల్లెభేటకమును గూడనైనఫలము.

శాఖఁడింటలేని యీసమయమున సర్పమణిఁ=భుజంగరత్నమును (జారనామకుని) దెచ్చి తా- తొమ్మకడ నిడినయెడల, గరుడ=ఓనినాయక! (ని=పక్షిలకు నాయక=ప్రభునా) నీకు అధికభక్తిఁ అల్లెభేటకమునుగూడఁ, అల్లె=నారి, భేటకము=కేడము (డాలు) నారి కేడము ననుచెందుపదములుంగూడినప్పుడు అయిన ఫలమును అనఁగా నారికేడమును=ఁటెంకాయను నీకర్పణచేయుదును. భుజంగులు=పర్శములు జారులు. భేటకకబ్బమునుండి కేడమొందని యందుకు. భేట కేడకావచ్చును. నారికేడము డళలకు భేడము మాన్చిన నారికేళము కాఁగలదని సమర్థింపదగును.

(70) “అన్నను సవతి యని పోరునల్లె యయ్యె.”

క. వెన్నుడు మోహినిగా నా

చున్నయెడఁ శివుఁడు చూచి సొక్కుఁడు దాఁబై

కొన్నఁ గని డెంద మోర్వక

• అన్నను సవతి యని పోరునల్లె యయ్యె.

అన్నగారిని సవతి యని పోరుట యెందైనఁ గలదా, కలదు. విష్ణుదేవుడు పార్వతికి అన్నవరుసవాడట. అవిష్ణువు మోహినివేషము వేసినపుడు శివుఁ డామోహినిని మోహింపఁగాఁ బార్వతి నాయన్నయే నాకు సవతి యయ్యె నని కలహించె నని చమత్కారము.

(71) “ఇనతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని వలికె.”

క. ఇనతనయుఁడు రామునిఁ గని

తనయన్నను నీవు గూల్చుదా రెట్లన్నఁ

• మును సాలమ్ములఁ గూలిచి

యినతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని వలికె.

ఎట్లు నీవు వారిని జంపెద వని ముగ్ధివుఁ డడిగిన ముందుగా నేడుసాలవృక్షములం గూల్చి, యినతనయునితో ‘నిట్లు’ అని రాముఁడు పలికె నని సమాధానము, అభినయ రూపమునఁ జెప్పెననుట.

(72) “వజ్రము వెన్నెక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించె”

క. వజ్రసమనాస వినుమీ

వజ్రజేడు మదాంధరిపుల మార్చుని పొడువ

వజ్రముపో ల్జముదాడిని

వజ్రము వెన్నెక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించె.

ఒకకూయడు = క్రతువులను జముదాడిచే పొడుచునపు డది మాసి వెన్నెక్కజన వారిముదల్లనుండి నెత్తును కాకెను. ఆనెత్తునుపూసికొని యాజముదాడి వజ్రము కెంపు వలె నెఱ్ఱఁ గనుపట్టెను. అని సమాధానము. జముదాడి వజ్రము = చిహ్న, కొన.

(కతివప్రాసశబ్దచిత్రాక్షరయతివంచనా సమస్య.)

(73) “గ్లావిమలాక్ష పేకటనగాధ్యక్ష”

క. దిగ్గలనాకబరధర

స్రగ్ధాలితక్షీజాల సగ్గణశీలా

విగ్గిరతక్షమాస్త్రా

గ్లావిమలాక్ష పేకటనగాధ్యక్ష.

(74) “విధ్యండుము లీక్షరీ విశ్రుతనుయ్యె”

క. అధ్యాత్మవిద్య యపనిష

డధ్యయనముఁ జేయఁ జేయ నక్షమ, బయలై

సాధ్యులై నను దలఁచెన

విధ్యండుము లీక్షరీ విశ్రుత నుయ్యె.

విధ్యండుము = బ్రహ్మండుము లీక్షరీ = ఈశ్వరరీతి. ఈశ్వరరీతి జేయఁబట్టె.

అధ్యాత్మవిద్యాపక్షమునుచేసి-నానికి బ్రహ్మండుము, ఈశ్వరరీతి నూత్తుముగా జరుపడు చని భావము.

కతివప్రాస పునగుక్తరూపవిషమసమస్య.

(75) “గోగ్రణిగోమగ్రణిగ్వాగ్రణియనియె”

క. అగ్రజ గోశబ్దముపై

సగ్రణిశబ్దము గూడ నదియె ట్లగుసొ

ధిగ్రహణముఁ దెలుపు మన

గోగ్రణి గోమగ్రణి గ్వాగ్రణి యనియె.

(76) “గోమగ్రణి నక్తి శివుఁడు గొబ్బిన వెడలె.”

క. భో అమృత భో బ్రహ్మ
భో అమృతాపిణాంవిభో సస్వదే
వా ఆరూఢ్యా యన
గోమగ్రణి నక్తి శివుఁడు గొబ్బిన వెడలె.

(77) బాహికహయమెక్తి రాజు పౌజుకు వెడలె.”

క. ప్రహ్లాదవరదుఁ గొల్వెగ
నాహ్లాదము మానసంబునందు జనింప
బాహికరసవర్ణం బగు
బాహికహయ మెక్తి రాజు పౌజుకు వెడలె.

(78) “కల్వారమరందమట్లు కల్లికిఁ బల్లుల్”

క. బల్లాయీ తోఁచునట్టి యీ
డల్లాయలై నట్టి నిల్లడల్ గనుఁగొన్నన్
మేల్దాదంటి నిఖాబురె
కల్వారమరంద మట్లు కల్లికిఁ బల్లుల్.

(79) “చందురులోఁ గందు మిగుల సమృద్ధవృత్తిన్”

క. ఎందుకుఁ బలుమాటలు మీ
కిదఱిమీను భ్రాంతియేల యీయింతిముఖం
బందము వేతే లే యల
చందురులోఁ గందు మిగుల సమృద్ధవృత్తిన్.

ఇది అగోపనసమస్య. ఈయింతిముఖంబును చంద్రునియందు కందున్ = చూచె
ద్యను కనుగొందును అని భావము, కాని చంద్రునిలో కందు = కళంకము అని కాదు.

(80) “దొన పులి మొన యమ్ము శాఖ తుద లని పలికె”

క. వనజాంబకుండు ననుఁగని
కినుకం గనలుచును గనులఁ గెంపు జనింప

ననతూపు లేసి రమ్మచు

దొనపులి మొనయమ్ముశాఖతుదలనిపలికె.

ఇది-అంతర్లాపిసమస్య-దొన, పులి, మొన, అమ్ము, శాఖ, ఈబ్రములకుదలు, అంతర్లాపిరములు, నలినముఖ అనియగును. ఒక స్త్రీ కన చెరికత్తైదు జూచి దానితో ఓలినముఖి నన్ను మన్యకుడు చమ్మును నని పలికె నని భావము.

(81) “నారదవంద్య కాంతిజితనారద కాగిలి నీయవేమిరా”

క. మదనుడు కోవముచేతం

గదనంబుచు జేయఁ దొడఁగెఁ గ్రక్కుననోనా

రద వంద్య కాంతిజితనా

రద కాగిలి నీయవేమిరా యిదియేరా.

ఇది పృత్తగోపనము—ఉత్పలమాలవృత్తమువలె సమస్య కానిపించును, గాని, కందపద్యములలో నిమిషిపోయినది.

(82) “కలిమిబలిమి ఫలముచలము కభుకుకులుకు నీవియూవి కలిగి
మెలఁగి నీవలరుమీ.”

క. కలిమి బలిమి ఫలముచలము

కభుకు కులుకు నీవి యూవి గలిగి మెలఁగి నీ

వలరు మీకఁ బలుమఱుచు గలు

ములను గల కలికి ప్రతిదినము కరుణ సేయె.

ఇది పృత్తగోపనగతిభేదసమస్య.

(83) “అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే మనుషఁ జెలుపు
గులుకును జగతి.”

క. వనజాస్య వింటివా తెలి

యను నాయనఘులు హరిహరు లనయము దయచే

మనుషఁ జెలుపు గులుకును జగ

తిని వాచెలువకును సాటి తెఱవలు గలరే.

ఇదియును పృత్తగోపనసమస్యయే. “అనఘులు హరిహరులనయముదయచే” నని మణిగణనికరణముగా దోచును. కాని కందపద్యమే. అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే

కొని మనుషుల జెలుపుగులుకును జగతికొ అని మూలములో మణిగణనిగరము రెండుచరణము లీబడినవి. కందపద్యములో కొని యను రెండక్షరములు తీసివైచినగాని సరిపోదు.

(84) “కలిక్కి ననుజూచి విడెము గైకొను మింకన్”

క. వలరాజు చేతికొలదిని

జలమున నాపైని బాణజాలము వేసెని

గలమాట చెప్పి తిప్పడె

కలిక్కి ననుజూచి విడెము గైకొను మింకన్.

(85) “బావిని బట్టుములు దానిపైకడఁ గొండల్”

క. దేవర పరాకు విను మిది

గో విద్యురు నైంద్రజాలికుఁడు నేనని మా

యావిలసనమునఁ జూపెను

బావిని బట్టుములు దానిపైకడఁ గొండల్.

(86) “ముక్తులు నాలుకలు మూఁడు పొలఁతికిఁ గంటిన్”

క. అక్కుట యిదేమొ తెలియను

నిక్కుమువలెఁ దోచెఁ గలను నిన్నటి రేయి

జెక్కులు వదాటు నెనిమిది

ముక్తులు నాలుకలు మూఁడుపొలఁతికిఁగంటిన్.

(87) “విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే”

క. విధురధసంబుద్ధి త్వదీ యధపుడుఁ పూర్ణమగుగర్భ మన్య్యాభిధచే

మధురాక్షి తెలుపుమంటివి విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే.

విధురధసంబుద్ధి=విధవా (వి=పక్షి, ధవ=ప్రభువు) గరుడ! త్వదీయధపుడు=నీకు గఁడు. పూర్ణగర్భము=నిండువేకటి-అని క్రమాలంకారము-అన్య్యాభిధచే=మాటు చేయలతో వచ్చినది. విధురధుఁ డనఁగా విష్ణురధుఁడు, గరుడుఁడు, గరుఁడునిసంబుద్ధి, విధవా !

శ్లోరాక్షి!

(88) “చేతో జాతదవానలంబుడుపవే నీమాటి యీమాటికిన్

ప్రాతస్సంధుల నంబుయంత్రసతికృతోద్ధీతగేయాఘముల

జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిమ్మనడి వాచాయాధి సత్యమ్ముగన్.”

శా. జ్ఞాతి శ్రేష్ఠైః తనైకేషు నడి వాచాయాధి సత్యముగం
జ్ఞాతృభావభావనలం బుడువవే సీమాటియాయాటికి

నడకనడకల నంబుయంత్రనతికృత్యోద్ధితగేయాఘముల్
తెలందపైను మబ్బుగ్రమ్మ వెలల్ శ్రీపుత్రు న్ గ్రోయకే.

బ్రహ్మ సరస్వతిని బ్రాధించెనట. బ్రహ్మకు మన్మథుడు జ్ఞాతి యని.

(89) “చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డనమాయె భూవరా
కటకచరత్త రేణుకరకంపితసాలము శీతశైలముం
గటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునలే తలోదరీ.”

చ. చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డనమాయె భూవరా
కటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునలే తలోదరీ
కటకచరత్త రేణుకరకంపితసాలము శీతశైలమున్
యుటిలిని గాంతు నేనని నిశాంగనతోడను దెల్పు వేగమే.

పార్వతి తనపుట్టియింటిలో (హిమత్వర్వరమున)నుండి చెలికత్తెతో నాయకుని
వార్తయంపినది. ఆచెలి కేకయం గని, భూవరా! పార్వతీదేవికి చిటికెనవ్రేలియుంగరము
ఒడ్డాణమాయె నని తను కార్యముం దెలియఁజేయ, శివుడు, అనుకయమునొంది, తలో
దరీ దోసపండు, ఇనుపకట్లకుఁ దాళునా, అనఁగా, పార్వతి విరచావేదనకు పహించునా
యతిశ్రుముగా వచ్చుచున్నాడనని చెప్పుమనియె నని భావము.

క. ఈకృతి యతికఠిన సమ స్యాకృతిఁ జదివినను విన్న నభివారము లా
నేకృతికైన శ్రీఘ్రమై శ్రీకృతి విజ్ఞాతరయచు బృహదంబదయన్.

గద్యము. ఇది శ్రీబృహదంబిగా పాదారవిందవింతరసంసేకనావిశేషలబ్ధ
మహాస్వామిజ్య ధురంధర, సకలభూపాల సభాభాసుర యశోబంధర, మామమగ్గుడ
మకరమత్స్య పతాకాది మహారాజలక్షణ నవవిధాంగ భేదీప్రముఖ నిఖిలవాద్యగంభీర
నివాదశ్రవణమాత్రవిశోధి గర్భ నిర్భేదక విచక్షణ, పాండ్యభూపాల దక్షిణ భావాయ
మాన సకలభూపాల సంస్తూయమాన, వాత్సల్యయన ప్రభృతి క్రుత్యంత పర్యంశ్యక
చయ సముత్తేజిత ప్రతిభా విశేష ప్రబంధ కథనమానవసాన్నిధితాదిశేష, ఆకురచనీయ
మధురాది కవితాధారేయ, కవిజనవిధేయ, రణరంగవిజయ రఘునాథ విజయరఘునాథ
తాండమణ్ మహీనాథ తనూజ, రసికతాభినవభోజ కోటికులదీప క్రీరాయరఘునాథ
భూషుప్రసీతంబైన కవిజనోజ్జవనియను కావ్యంబునందు సగ్వంబు శేకావ్యాసము.

